

A MAGYAR–CSEH KAPCSOLATOK TÖRTÉNETÉRŐL

Előadásomban előbb rövid áttekintést igyekszem adni a magyar–cseh kapcsolatokról 1848-ig, majd a kapcsolattörténetileg legkevésbé vizsgált korszak, a 19. század második felének néhány problémájáról és feltárássra váró témaköréről szeretnék szólni.

A két közép-európai nép kapcsolatainak hagyománya nyilvánvalóan következik a szomszédságból, az együttélésekből s a sok szempontból párhuzamosan futó fejlődésből. Közel egyidőben történik a két országban az államalapítás, s a két uralkodóházat, az Árpádok és a Přemyslidák dinasztiáját megannyi rokoni szál fűzte egymáshoz. A kereszténység felvétele Csehországban némileg korábbi keletű, így a cseh papok komoly szerephez juthattak a magyarországi hittérítésben. Géza fejedelem fiát, a későbbi Szent István királyt egy csehországi püspök, Szent Adalbert (Vojtěch) nevelte és keresztelte meg 984-ben Esztergomban. Párhuzamosan fejlődik az egyház által terjesztett latin műveltség, csupán a legendairódalom vagy a krónikák hasonlóságaira utalok. A 13–14. század fordulója mindkét történelemben korszakhatár: a korábbi dinasztiák kihalásával Magyarországon az Anjou, Csehországban a Luxemburg család lép trónra. A században gazdag kereskedelmi kapcsolatok kötik össze a két országot, s mindkét helyen kibontakozik a lovagi kultúra. A magyar–cseh érintkezés több fontos mozzanata kapcsolódik a huszitizmushoz. A 15. század elején a prágai egyetemnek számos magyar hallgatója volt, s közülük két klerikus, Bálint és Tamás nevéhez fűződik az első magyar Biblia-fordítás. Husz János alakja pedig máig elevenen él a későbbi magyar protestáns hagyományban. A 15. század második felében Mátyás és Pogyebbrád György tesz kísérletet a központosított monarchia megszervezésére, és — nem kis részben egymás ellenében — a közép-európai hegemonia megszerzésére. Ez a törekvés a Jagellók alatt is tovább él, akiknek udvarában közös magyar–cseh humanista műveltség szökik szárba. A Jagellók, majd a Habsburgok idején a két ország azonos uralkodócsalád alatt egyesül, hogy ez a kötelék további négy évszázadon át fennmaradjon.

A reformáció az anyanyelvi művelődés virágzását hozza mindkét országban. A török hódítás miatt a királyi Magyarország a nyugati és az északi területekre szűkül, a török elleni közös fellépés szükségessége csak később, főleg a 150 éves hódoltsági időszak második felében fogalmazódik meg a két társadalomban. Számos párhuzam és kapcsolat figyelhető meg a magyar és a cseh rendek 16–17. századi küzdelmében, ám az összefogásra tett kísérlet, melyet magyar részről Bethlen Gábor erdélyi fejedelem szorgalmazott, nem járt sikerrel. A cseh rendek súlyos vereséget szenvedtek a fehérhegyi csatában, s felerősödhetett az abszolutizmus törekvése a rendi önkormányzat visszaszorítására. Hasonló politika érvényesült hosszú időn át Magyarország irányában is, de a rendi felkelések megakadályozták a különállás felszámolását. A fehérhegyi utáni Csehországból tömegesen menekültek el a protestánsok, s közülük igen sokan magyar földön találtak menedéket. Jan Ámos Komenský négy évig tanított a sárospataki kollégiumban, itt írott művei közül említést érdemel az Orbis Pictus és a Rákócziaknak ajánlott *Gentis felicitatis*. Katolikus oldalon szintén gazdag kapcsolatok bontakoztak ki. 1646 és 1741 között például több száz magyarországi diák tanult az olmützi (Olomouc) egyetemen. Maga ez az intéz-

mény viszont állandó összeköttetésben állt, egyebek között könyvcsere-t folytatott a nagyszombati egyetemmel. Megemlítendő még, hogy II. Rákóczi Ferenc, a szabadságharc későbbi vezetője a Jindřichův Hradec-i jezsuita kollégiumban, majd a prágai egyetemen végezte tanulmányait. Az ellenreformáció egyébként eltérő mértékben változtatta meg a két ország felekezeti megoszlását: amíg a magyar protestáns egyházak jelentős pozíciókat őriztek meg, cseh földön a lakosság túlnyomó többségét sikerült katolizálni a 17–18. század folyamán. Ebből a különbségből azután újabb érintkezés fakadt. Egyrészt a reformáció örökségét minden elnyomás ellenére megőrző egyes morva vidékekről egészen a 19. század közepéig sokan keresték fel a magyarországi protestáns iskolákat, másrészt II. József türelmi rendelete után magyar lelkesek mentek Cseh- és Morvaországba, s vettek részt a protestáns felekezetek újjászervezésében. Már a következő korszak felé mutatnak a felvilágosodáskori kapcsolatok, melyek közül kiemelésre kívánkozik Josef Dobrovský munkássága a finnugor nyelvészet terén.

A 18. század végétől ébredezni kezd a nemzeti mozgalom, mely kezdetben mindkét oldalon erősen nyelvi és irodalmi indíttatású. Hasonló törekvések bontakoznak ki a nyelvi normák megszilárdítására, azonos hevességű harcok folynak a nyelvújítás körül. Nagyarányú műfordítói tevékenység indul meg, majd megerősödik az igény az önálló, eredeti művekre. A nemzeti nagyság bizonyítását szolgálja a dicső múlt felelevenítése, s a romantikus hevület idillikus aranykorra varázsolja az ősidőket: Magyarországon a hunmagyar rokonság mítoszának feltámasztásával, Csehországban a královédvorský és zelenohorský kéziratok hamisításával. Elmélyül a népköltészet iránti érdeklődés, mely cseh környezetben összekapcsolódik a szláv kölcsönösség gondolatával. A kezdeti nyelvi és irodalmi tájékozódás az idők folyamán egyre szélesedik, és átfogó kulturális mozgalommá válik.

A korszakváltás cseh oldalon elválaszthatatlanul összefügg František Palackýval, aki egyúttal a 19. századi magyar–cseh kapcsolatok legfontosabb alakja. Egy kelet-morvaországi evangélikus tanító fiaként született, nem meglepő tehát, ha az imént említett diákok példáját követve ő is, öccse is Magyarországon tanult, 1808 és 1918 között előbb a trencsényi gimnáziumot látogatta, majd a híres pozsonyi líceumot végezte el. További öt évre felsőmagyarországi középnemesi családokhoz szegődött el házitanítóknak. Megtanult magyarul, alaposan megismerte a korabeli viszonyokat, s korai műveiben tárgyilagos, helyenként meleg hangon szólt a magyar irodalomról és művelődési állapotokról. 1823-ban Prágába ment, ahol csakhamar a cseh kulturális élet egyik vezetője lett. Az ő javaslatára és irányításával indult meg a Cseh Nemzeti Múzeum két folyóirata. Az egyik ugyan hamarosan megszűnt, a másik azonban — a Časopis českého museum, melyet tizenegy éven át szerkesztett — hosszú ideig a legrangosabb cseh folyóiratnak számított, s megváltozott elnevezéssel napjainkig fennáll. Szintén Palacký kezdeményezte a Matice česká felállítását 1830–31-ben a cseh nyelvű könyvkiadás előmozdítására. Tevékenysége elismerést váltott ki a párhuzamosan fejlődő és hasonló intézményi keretek közt szerveződő magyar kulturális életben. Történetírói munkásságáról beszámolt az 1817 óta megjelenő Tudományos Gyűjtemény, 1834-ben pedig külföldi tagjává választotta a csaknem egy évtizede alapított Magyar Tudományos Akadémia.

A kapcsolatok azonban hamarosan megromlottak, a baráti megnyilvánulásokat ellenségeskedés váltotta fel. Az 1840-es évek elején mindkét mozgalom eljutott a politikai célok megfogalmazásának időszakába, s az egymást keresztező érdekek összeütközéshez vezettek. Az ellentétek a szlováksághoz fűződő viszonyon robbantak ki, a polémia a saj-

tóban, például az Augsburger Allgemeine Zeitung hasábjain, valamint röpiratokban folyt. Mind a magyar, mind a cseh vezetők azzal az igénnyel léptek fel, hogy befolyásuk alá vonják a szlovák nemzetet, melyben egyre határozottabban hallatták hangjukat az önállósodás hívei. A felsorakoztatott érvek az egyik oldalon az „egyetlen magyar politikai nemzet”, a másik oldalon a „csehszlovakizmus” politikai koncepciójába illeszkedtek. Ezzel egyidőben megfogalmazódtak az Osztrák Birodalom föderatív átalakításának tervei. Mind Wesselényi terveze vagy akár Havlicsek és Palacký ausztrósláv elgondolása azonos törekvést takart: biztosítani saját nemzetük számára a birodalmon belüli hegemoniát, más népek s nem utolsó sorban egymás rovására.

Vázlatosan előttünk áll tehát az egymással acsarkodó nacionalizmusok vitája, mely a kapcsolatok sorvadásához és az ellentétek felülkerekedéséhez vezetett a század további részében. Ebből fakadt, hogy mindmáig erősen feltáratlan a magyar–cseh érintkezés története az 1848 és 1918 közötti korszakban. A hagyományos kapcsolattörténeti kutatás ugyanis nemzeti alapon végzi a vizsgálódást, holott ez az ideológia a múlt század negyvenes éveitől nem összeköt, hanem elválaszt. Ahhoz, hogy ebből a zsákutcából kijussunk, az egyoldalú nemzeti megközelítés helyett új dimenziókat kell keresni. Felmerül a kérdés: voltaképpen ki fordult szembe egymással? A két ország lakossága, a két nemzet, a nemzeti mozgalmak vagy annak vezetői? S hogyan viszonyulnak egymáshoz ezek a kategóriák? A válaszadáshoz átfogó képet kellene adni a két társadalom egészéről, ami messze meghaladja előadásom kereteit, a kapcsolatok körét. Elegendő csupán annyit leszögezni, hogy amíg a magyar nemzeti mozgalomban a köznemesség liberális szárnya és a vele szövetséges értelmiségi csoportok játszották a vezető szerepet, addig a cseh mozgalomban mindenekelőtt kispolgári értelmiségiek. Ennek fényében pedig az iménti kérdések másként is feltehetőek. Ha feltételezzük, hogy a szembenállás csupán a két mozgalom vezető csoportjaira és a befolyásuk alatt álló egyes rétegekre terjedt ki, nem pedig az egész társadalomra, akkor érdemes megvizsgálni: vajon a nemzeti mozgalomtól viszonylag távolabb álló más rétegekre és csoportokra ugyanígy érvényes-e a kapcsolatok sorvadás. Úgy gondolom, ez a megközelítés jól kiegészíti a nemzeti mozgalmak társadalmi bázisáról folyó kutatásokat, másrészt olyan területekre is ráirányítja a figyelmet, melyeket a hagyományos kapcsolattörténeti vizsgálódás figyelmen kívül hagyott. Az új szempontok segítségével egyben lehetővé válik, hogy az eddig feltárt kapcsolatokat szélesebb összefüggésbe illesszük, társadalomtörténeti nézőpontból újragondoljuk. Nem lezárt kutatások eredményeiről szólok, sokkal inkább a továbblépés lehetőségeiről. Mondandóm szükségképpen vázlatos lesz, hiszen a két társadalom érintkezése terén kevés kutatási előzményre támaszkodhat, mégis talán nem haszontalan a kapcsolattörténet eddig kiaknázatlan témaköreit számba venni.

Kezdjük az egykorú társadalom csúcsán elhelyezkedő arisztokráciával, melynek vizsgálatát mind a magyar, mind a cseh történetírás meglehetősen elhanyagolta az elmúlt évszázadokban. Átfogó kutatások híján inkább csak sejteni lehet, hogy ez a viszonylag szűk uralkodó réteg belülről jócskán tagolódott, s a gyakran emlegetett sajátosságok – mint pl. a nemzetek felettség, a zárt és elkülönült életvitel, valamint az összmonarchiai tájékozódás – mindenekelőtt a legnagyobb vagyonú családokra vonatkoztak. Közismert, hogy a vezető arisztokrata családokat országhatároktól függetlenül szoros házassági kötelékek fűzték egybe, ami azonban – éppen az említett elkülönülés miatt – a társadalom többi részét kevéssé érinti. Annál inkább figyelmet érdemel a kezükben összpontosuló birtokállomány, mely a kiterjedt rokonsági viszonyokhoz hasonlóan szintén túlnyúlott az

adott ország határain. A XVII. század közepétől Mária Terézia koráig, de elvéve még később is, számos ismert csehországi arisztokrata család szerzett birtokot Magyarországon. S bár a 19. század folyamán erősen csökkent az ún. indigenák, vagyis a honosított külföldiek tulajdonában lévő földterület, néhányan, például a Kinsky, a Lobkowitz, a Schwarzenberg vagy a Chotek család bizonyos ágai egészen az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásáig megőrizték magyarországi latifundiumaikat. A másik oldalon egyes magyar arisztokrata családok, például a Forgácsok, főleg Morvaországban rendelkeztek nagybirtokokkal. Maguk az arisztokraták alig érintkeztek a másik ország lakosságával, ám a velük együtt érkező uradalmi személyzet már állandó kapcsolatban állt a helybeliek szűkebb-tágabb körével. A különböző tartományokban fekvő uradalmak így különösen emberi és információs összeköttetést teremtettek az eltérő területek népessége között.

Egy további kutatásra váró témakör az államapparátussal függ össze. Különösen az 1850-es évek időszaka érdemel figyelmet, amikor nagy tömegben érkeztek tisztviselők Magyarországra az örökös tartományokból, többek között Cseh- és Morvaországból. Szerepükről mindmáig hiányzik az átfogó feltárás, ami számos torzításra adott alkalmat. Néhány egyoldalúan kiragadott részmozzanat általános érvényű sablonná merevedett, és szívósan beépült a magyar történeti köztudatba. Mindez a magyar–cseh kapcsolatok egyik súlyos tehetétele. Történetírásunk különböző vonulatai igen eltérő megközelítésében mutatják be ezeket a hivatalnokokat. Az egyik irányzat a nemzeti szempontokat állítja a vizsgálódás középpontjába, s nemzeti elnyomás gyűlölt alakjait látja bennük. A másik irányzat a kapitalista átalakulás felől közelít, és az idegen tisztviselőkben a kialakuló polgárság egyik típusát ismeri fel. A vita eldöntéséhez mindenekelőtt új kutatások szükségesek, így csupán néhány megjegyzést fűznék hozzá. Először is, a korszak fő ellentétei nem a nemzetek között, hanem a magyarságon belül húzódtak meg. A megosztott magyar uralkodó rétegen belül a szemben álló felek erőviszonyai ugyan változtak a század folyamán, ám a hagyományosan dinasztiahű csoportok mindvégig megőrizték pozíciójukat a központi államigazgatásban. Másrészt, a történeti irodalmat vizsgálva, jól látható, miként erősödik az idő múlásával a nemzeti elfogultság, vagyis az a törekvés, hogy a neoabszolutista korszak súlyos elnyomásáért az idegeneket tegyék felelőssé. Arról sem szabad megfeledkezni, hogy az elnyomás mindenekelőtt a birtokos nemesség liberális szárnyára összpontosult, amely a nemzeti mozgalmak vezetőjeként ugyancsak érdekelt volt abban, hogy esetenként saját sérelmeit is nemzeti ügyé emelje. Ennek pedig igen alkalmas fegyvere az idegengyűlölet. Mindazonáltal a kortársak számára a Bach-huszár és a külföldi hivatalnok még nem volt szinonima, s a két fogalom csak később kezdett közeledni, majd mindinkább azonosulni. Szintén a nemzeti érvelést gyengíti az a becslésekre és rész kutatásokra alapozott megfigyelés, hogy a külföldiek zömével nemzetiségi területeken szolgáltak. Ennek részletes bizonyítása helyett csupán Božena Němcová családjának ismert esetére hivatkoznék. A polgári átalakulásban viszont azért nem játszhattak számottevő szerepet az örökös tartományokból érkező tisztviselők, mert jelentős részük az 1960-as évek elején visszatért hazájába. Egy osztrák kutató nemrégiben közzé tett adatai szerint mintegy háromezer fő, a teljes hivatalnoki gárda közel egyharmada hagyta el az országot. Minthogy korábbi létszámuk ma még ismeretlen, nem tudni, hányan maradtak.

Magyarországon maradt és végleg letelepedett Ankerschmidt lovag, Jókai Mór az Új földesúr című regényének főhőse. Igaz, ő nem tisztviselő, hanem katonatiszt, de talán

mégsem érdektelen néhány szót szólni a műről. Ankerschmidt vértessórnagyként szolgált Magyarországon az 1848–49-es szabadságharc előtt és alatt, majd nyugalomba vonult. Rangja révén a köznemesség és az arisztokrácia közt lévő határig emelkedett fel, vagyona házasságából származott. Egy bécsi bankár lányát vette feleségül, aki félmillió forint hozományt hozott a házasságba. A főhős egy kétezer holdas birtokot vásárolt a Bükk hegység és a Tisza közötti területen, majd egy kastélyt épített magának. Az idő múlásával fokozatosan alkalmazkodik környezetéhez, s végül teljesen beilleszkedik a helyi nemesi középbirtokosok közé. A regényben számos cseh vonatkozás található. A birtokon mintagazdaságot hoznak létre, „s, hogy mindenből meglegyen a java, a jószágfelügyelőtől kezdve az utolsó szolgáléenyig mindennemű gazdaszemélyzete a munkás, józan, cseh népből telt ki”. Közöttük van Maxenpfutsch Vendelin morva jószágigazgató, meg a vadász, a lovászegény, Konrad bérek Csaszlauból (Časlav), Anton kocsis és a kis Gyuzsi inas. Messzire vezetne a romantikus cselekmény bemutatása, a regény és a történeti valóság szembesítése. Annyi azonban kétségtelen, hogy ez az egyébként nagyszerű alkotás a Bach-korszakról kialakult nemzeti elfogultságok egyik fő forrása. A főhős kivételével Jókai ellenszenves színben ábrázolja a külföldieket, például a birtok jogi ügyeit intéző ügyvédet, a minden hájjal megkent Grisák doktort vagy az ostoba megyefőnököt. A gépesített művelés, a korszerű gazdálkodás kudarcot vall, a morva jószágigazgató pedig különböző bonyodalmak után megszökik a bécsi nevelőnővel, s ugyanúgy elhagyja az országot, mint a korszak állami tisztviselői.

Folytatva a kapcsolattörténet feltáratlan területeinek számbavételét, szólni kell a hadseregről is. Hatása persze nemcsak az imént tárgyalt időszak során, hanem a Monarchia egész fennállása alatt megfigyelhető. Nem térek ki Hašek és művének magyar vonatkozásaira, ezt mások már megtették. Inkább arra a kevésbé vizsgált jelenségre hívnám fel a figyelmet, hogy a hadsereg útján milyen hatalmas embertömegek jutottak el hazájuktól távol eső vidékekre. A légénység nagy része csak időleges kapcsolatba került más tartomány népével, a tisztikar leszerelt tagjai azonban – Ankerschmidt lovaghoz hasonlóan – igen gyakran a korábbi szolgálati helyükön telepedtek le. Az iménti irodalmi példa után hadd említsek egy történeti személyiséget. Ki gondolná a magyar szabadságharc egyik legnagyobb tábornokáról, az emigrációs politika Kossuth után következő alakjáról Klapka Györgyről, hogy családja morvaországi származású? Pedig nagyapja még Znojmoban született, s ha hinni lehet a családi legendának, egyik őse a cseh hadsereg tábornoka volt a fehérhegyi csatában. A nagyapa II. József alatt került Magyarországra azzal a megbízatással, hogy az osztrák–török háború idején tábori gyógyszerárakat állítson fel. Temesváron telepedett le, ebben a bánáti német városban. Fia, a tábornok apja olajgyártással és könyvnyomtatással foglalkozott, s a város vezetői közé emelkedett. Hosszú időn át polgármester és országgyűlési követ volt, 1841-ben pedig nemességet szerzett. Hat gyermeke közül két fiú és egy lány érte meg a felnőttkort. Nándor a bécsi katonai mérnöki akadémiára járt, György egy tűzériskola elvégzése után a testőrséghez lépett be. 1848-ban a két fivér ellentétes oldalon harcolt: Nándor az osztrák gyalogság századosa, hogy utóbb nyugállományú vezérsórnagyként Brünnben (Brno) telepedjen le. György viszont magyar tábornoki rangot viselt, s 1849 végén emigrációba ment. Külföldi tevékenységéből kiemelésre kívánczik együttműködése J. V. Frič-csel és az önálló cseh királyság kikiáltásáért a poroszokkal szövetséges csoportokkal. Az 1867-es kiegyezés után hazatért Magyarországra, ahol országgyűlési képviselő és egy vasúti kocscikat gyártó pesti részvénytársaság, a Magyar–Svájci Gépgyár alapító tagja lett. Néhány rövid

megjegyzés e vázlatos pályaképről. Látható, hogy hadsereghez milyen sokféle tevékenység, egészségügyi, műszaki s ki tudja még hányféle foglalkozás kötődik. Az is kiderült, hogy a nemzetiség mai fogalmát mennyire nem szabad visszavetíteni a régebbi korokra. Hiába lenne a Klapka családot előbb csehnek vagy németnek, utóbb németnek, vagy magyarnak tekinteni. Sokkal inkább egy adott ország lakosai, s nem utolsó sorban Habsburg alattvalók voltak. Persze nem kívánom kétségbe vonni Klapka magyarságát, jóllehet 13 évesen tanulta meg ezt a nyelvet, de mint fivére példája mutatja, a tudatos választás olykor véletleneken is múlt. Látható továbbá, hogy a korszakban a nemesi cím milyen kevésbé orientál: mögötte valójában igazi polgári pálya húzódik meg. Hosszasan lehetne az ilyen újnemesek nevét sorolni, ám hogy nagyon ne kanyarodjak el témámtól, csupán Klauzál Gábor nevét említem, aki szintén egy csehországi eredetű s 1793-ban nemesített katonacsaládból emelkedett az 1848-as magyar kormány földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszterévé.

Klapkák Morvaországból a Dél-Alföldön át Pestig ívelő pályája egyébként igen jellegzetes útvonal a korszakban, s ez a kapcsolattörténeti kutatás egy újabb témaköréhez vezet el. Ugyanezek az állomások jelzik ugyanis a magyar zsidóság megannyi családjának vándorlását. Itt egy 1726-os rendelkezésig kell viszonyulni, melyben III. (VI.) Károly úgy korlátozta a nyugati tartományokban élő zsidók házasságkötését, hogy minden családból csak egyetlen fiú nőülhetett meg. A rendelet hatására nagyarányú elvándorlás indul Cseh- és Morvaországból. A több hullámban zajló elvándorlás egyik iránya az észak-nyugatmagyarországi területek voltak, és innen folytatódott a kirajzás az ország többi része, egyebek között Temesvár, Arad, Szeged felé. A Cseh- és Morvaországból Magyarországra irányuló emigráció a 19. században sem szűnt meg, csupán méretei csökkentek. A kapcsolattörténeti kutatások keretében érdemes lenne megvizsgálni, hogy egy-egy család elvándorló és helyben maradó részei mennyire tartották az összeköttetést. Tekintettel arra, hogy a zsidóság közismerten nagy szerepet játszott a kereskedelemben, az előbbi kérdés tovább bővíthető: miféle jelentősége van a tartomány határon túlnyúló családi szálaknak az interregionális kereskedelemben. Jómagam egyetlen ilyen esetet találtam, alaposabb kutatással azonban a példák száma valószínűleg bővíthető. A Flesch családról van szó, melynek egyik tagja, Alajos pesti nagykereskedő 1844-ben szappan és faggyúgyertya gyártásra kért engedélyt a budai Helytartótanáctól, három év múlva pedig a pesti Nagykereskedők Testületének egyik vezető tagja volt. Fia, Mór, terménykereskedéssel foglalkozott, s egyebek között részt vett az Első Budapesti Gőzmalom RT megalapításában. Nem tudni, összefügg-e az apai örökséggel, vagy csak véletlen okozata, mindenestre tény, hogy 1868-ban ott látjuk a „Flóra” Első Magyar Stearin Gyertya- és Szappangyár alapítói között. Ebbe a vállalkozásba az örökös tartományokbeli rokonok is beléptek, így Alajos Bécsből és Vince Prágából. A szerteágazó család egy másik közös vállalkozása volt a következő évben alapított nagyszombati cukorgyár. Ebben résztvett még egy brünni nagykereskedő rokonuk is, aki egyébként más brünni vállalkozókkal együtt 1854-ben alapított kőhidai cukorgyárban is érdekelt volt.

Mindez már átvezet a két ország közötti gazdasági kapcsolathoz. Ha az eddigiek során a feltáratlanság okozta a nehézséget, itt inkább a bőség zavarával kell küzdeni. A cseh kapcsolatok viszonylag széleskörű ismerete különös módon éppen annak az idegenellenességnek köszönhető, amelyet az imént elmarasztaltam. Közismert, hogy a hagyományos nacionalizmus elemei beépültek a dogmatikus történelemszemléletbe, melynek egyik

fontos tétele volt az Ausztriától való gyarmati függés. Az 1950-es években fellendülő gazdaságtörténet kutatói nem elégedtek meg az idegen tőkésék fantomjaival, hanem gazdag anyagot gyűjtöttek össze a tétel bizonyítására, s hacsak tehették, plasztikusan kidomborították egy-egy személy osztrák vagy cseh és morva vonatkozásait. A gyarmati kizsákmányolás tétele azóta már szerencsére a múlté, a bizonyító anyag azonban megmaradt, a kapcsolattörténeti kutatás bőven meríthet belőle. A már feltárt eredmények ismertetése helyett mégis inkább egy saját élményemet mondanám el. Néhány évvel ezelőtt Vimperkben jártam, mely a múlt században német többségű volt. A Budapesttől mintegy 600 kilométerre fekvő városkában érdekes magyar vonatkozásokat találtam. A helyi múzeum kiállításán egyrészt megtudtam, hogy vimperki nyomdában tömegével készültek magyar könyvek, sőt készülnek mind a mai napig. A gyufagyár történetét bemutató tablón ott sorakoztak a legkülönbözőbb nyelvű gyufacímkek. A magyar nyelvűek jórészt csehországi termékek árusításával foglalkozó budapesti lerakatokat reklámoztak, amilyenek – az említett gazdaságtörténeti irodalom adatai szerint – már a múlt század 10-es éveitől nagy számban létesültek Pesten. Még érdekesebb tanulsággal szolgáltak a nemzeti motívumokat ábrázoló címkek. A tulajdonost a jelek szerint kevésbé érdekelte a megbízók nemzeti elfogultsága, mert a birodalmi német szimbólum ugyanúgy üzletet jelentett számára, mint Petőfi piros–fehér–zöld-keretes képe, vagy az ismert cseh nacionalista rigmus: Cizi zboží chválit se skroušenou tváří / dovedoujen zrádci nebo podlí lháři / az idegen árut bűnbánó arccal dicsőíteni / csak árulók vagy alávaló hazugok képesek /.

Végezetül szólni kell egy meglepő statisztikai adatról. Az 1910-es osztrák népszámlálás több, mint 40 ezer cseh- és morvaországi születésű személyt talált Magyarországon, s közülük 20 ezernél is több cseh anyanyelvűt. Jelentős részük már hosszú évek óta élt az országban. Ez a szám nem tartalmazza azokat, akiknek a felmenői vándoroltak be, de ők maguk már Magyarországon születtek. A további kutatásnak kell majd tisztáznia a Magyarországon élő cseh lakosság pontos szociális összetételét és egyéb jellemzőit. Nem tudni, mekkora súlyt képviseltek az eddig ismertetett kategóriák, s mekkorát például a szakmunkások, akikről szintén találni elszórt adatokat. Annyi azonban előadásomból talán kiderült, hogy a magyar–cseh kapcsolatok korántsem elhanyagolható csoportokat érintettek a múlt század második felében.

(Elhangzott a Prágai „Magyar Kultúra”-ban, 1988 decemberében)